Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 342.2.1

Шикір Дмитро Олександрович
аспірант
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Shykir Dmytro
Postgraduate Student of the
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0006-0683-5772

ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК ВЕРХОВНОГО СУДУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПРАВА НА СУД

LEGAL CONCLUSION OF THE SUPREME COURT IN ENSURING THE RULE OF LAW AND THE RIGHT TO COURT

Анотація. *Вступ. У сучасній українській правовій системі правові висновки Верховного Суду посідають особливе місце в механізмі забезпечення верховенства права, правової визначеності та єдності судової практики. Нормативна вимога врахування висновків щодо застосування норм права (зокрема, відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 4 ст. 263 ЦПК України) трансформує судову практику у джерело підвищеної передбачуваності правозастосування і водночас породжує питання щодо меж судової дискреції, критеріїв «подібності правовідносин» та процедур відступу від усталених підходів.*

Мета. Комплексно дослідити правовий висновок Верховного Суду як інструмент забезпечення принципу верховенства права та права на суд (доступу до правосуддя, справедливого розгляду, належного мотивування), визначити проблеми його застосування та запропонувати напрями вдосконалення механізмів врахування/відступу.

Матеріали і методи. У дослідженні використано:

1. Конституцію України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів»;

2. Судову практику Верховного Суду, включно з позиціями Великої Палати та касаційних палат;

3. Наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі процесуального права.

Методологічну основу становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи (формально-догматичний, порівняльно-правовий, системно-функціональний, інтерпретаційний).

Результати. У межах дослідження встановлено, що правовий висновок Верховного Суду є ключовим інструментом забезпечення принципу верховенства права в національній правовій системі, оскільки сприяє формуванню правової визначеності, передбачуваності правозастосування та єдності судової практики. Обґрунтовано, що саме через механізм врахування правових висновків забезпечується однакове застосування норм права у подібних правовідносинах, що є необхідною умовою реалізації принципу рівності перед законом і судом.

Доведено, що правовий висновок Верховного Суду виконує не лише функцію уніфікації судової практики, а й має безпосередній вплив на реалізацію права на суд. Послідовність і стабільність правових позицій зменшують ризик свавільного правозастосування, забезпечують передбачуваність судових рішень для учасників процесу та підвищують

рівень довіри до судової системи. Встановлено, що відсутність узгодженості у практиці або неналежне врахування правових висновків може призводити до порушення стандартів справедливого судового розгляду та підривати принцип правової визначеності як складову верховенства права.

Разом із тим з'ясовано, що існують системні проблеми у сфері застосування правових висновків, зокрема:

– відсутність законодавчо чіткого визначення правової природи правового висновку та його місця у системі джерел права, що зумовлює різне розуміння його обов'язковості судами різних інстанцій;

– неоднаковий підхід до тлумачення обов'язку «врахування» правових висновків, який у практиці іноді зводиться до формального цитування без аналізу подібності правовідносин або, навпаки, до безумовного механічного застосування без урахування індивідуальних обставин справи;

– відсутність уніфікованих критеріїв визначення подібності правовідносин, що призводить до різнорідності судових рішень у справах із близькими фактичними та юридичними характеристиками;

– недостатня нормативна регламентація процедури мотивованого відступу від правового висновку, що створює ризик як необґрунтованої зміни практики, так і надмірної її «консервації», яка може гальмувати розвиток права.

У результаті дослідження обґрунтовано, що ефективність правового висновку як механізму забезпечення верховенства права залежить від його чіткості, структурованості, публічності та доступності, а також від наявності прозорої процедури його застосування і можливості обґрунтованого перегляду. Запропоновано вдосконалення законодавчого регулювання через конкретизацію статусу правового висновку, уніфікацію стандартів мотивування його

застосування та відступу, а також інституційне посилення механізмів моніторингу єдності судової практики.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на комплексне переосмислення правового висновку Верховного Суду як елементу доктрини забезпечення єдності судової практики в умовах континентальної правової системи. Перспективним є дослідження співвідношення правового висновку з принципом незалежності суддів, зокрема визначення оптимального балансу між обов'язковістю усталених підходів та свободою судового розсуду.

Актуальним напрямом є розроблення єдиного методологічного тесту визначення подібності правовідносин та стандартизованої моделі мотивованого відступу від правових висновків, що дозволить забезпечити стабільність правозастосування без обмеження динамічного розвитку права.

Окремого дослідження потребує впровадження сучасних цифрових інструментів аналізу судової практики для виявлення розбіжностей у застосуванні правових висновків, а також формування централізованих реєстрів актуальних правових позицій із чітким визначенням їх статусу.

Перспективним є також порівняльно-правове дослідження механізмів забезпечення єдності судової практики у країнах континентальної та англо-саксонської правових систем з метою вироблення оптимальної моделі розвитку інституту правового висновку в Україні.

У стратегічному вимірі подальший розвиток інституту правового висновку Верховного Суду має бути спрямований на зміцнення довіри до правосуддя, підвищення якості судових рішень та забезпечення реального, а не декларативного, втілення принципу верховенства права і права на суд у національній правовій системі.

Ключові слова: *правовий висновок, Верховний Суд, верховенство права, правова визначеність, єдність судової практики, право на суд, мотивування, відступ від висновку.*

Summary. *Introduction. In the contemporary Ukrainian legal system, the legal conclusions of the Supreme Court occupy a special place within the mechanism for ensuring the rule of law, legal certainty, and the unity of judicial practice. The statutory requirement to take into account conclusions concerning the application of legal norms (in particular, pursuant to Article 13 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and Part 4 of Article 263 of the Civil Procedure Code of Ukraine) transforms judicial practice into a source of enhanced predictability in law application. At the same time, it raises important questions regarding the limits of judicial discretion, the criteria for determining the "similarity of legal relationships," and the procedures for departing from established approaches.*

Purpose. To comprehensively examine the legal conclusion of the Supreme Court as an instrument for ensuring the principle of the rule of law and the right to a court (including access to justice, a fair hearing, and proper reasoning), to identify the challenges associated with its application, and to propose directions for improving the mechanisms of taking such conclusions into account and departing from them.

Materials and Methods. The study is based on:

1. The Constitution of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges";

2. Case law of the Supreme Court, including positions of the Grand Chamber and cassation chambers;

3. Scholarly works of domestic and foreign researchers in the field of procedural law.

The methodological foundation consists of general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and special legal methods (formal-dogmatic, comparative legal, systemic-functional, and interpretative methods).

Results. The study establishes that the legal conclusion of the Supreme Court constitutes a key instrument for ensuring the principle of the rule of law within the national legal system, as it contributes to the formation of legal certainty, predictability of law application, and the unity of judicial practice. It is substantiated that it is precisely through the mechanism of taking legal conclusions into account that uniform application of legal norms in similar legal relationships is ensured, which is a necessary condition for the implementation of the principle of equality before the law and the court.

It has been demonstrated that the legal conclusion of the Supreme Court performs not only the function of unifying judicial practice but also has a direct impact on the realization of the right to a court. The consistency and stability of legal positions reduce the risk of arbitrary law application, ensure predictability of judicial decisions for participants in proceedings, and enhance the level of trust in the judiciary. It has been established that the absence of coherence in judicial practice or the improper consideration of legal conclusions may lead to violations of fair trial standards and undermine legal certainty as an essential component of the rule of law.

At the same time, the study reveals the existence of systemic problems in the application of legal conclusions, in particular:

– the absence of a legislatively clear definition of the legal nature of a legal conclusion and its place within the system of sources of law, which leads to divergent interpretations of its binding force by courts of different instances;

– inconsistent approaches to interpreting the duty to "take into account" legal conclusions, which in practice is sometimes reduced to formal citation without analyzing the similarity of legal relationships or, conversely, to

unconditional mechanical application without consideration of the specific circumstances of the case;

– the lack of unified criteria for determining the similarity of legal relationships, resulting in heterogeneous judicial decisions in cases with comparable factual and legal characteristics;

– insufficient regulatory framework governing the procedure for a reasoned departure from a legal conclusion, creating the risk of both unjustified changes in judicial practice and excessive "conservation" thereof, which may hinder the development of law.

As a result of the research, it is substantiated that the effectiveness of a legal conclusion as a mechanism for ensuring the rule of law depends on its clarity, structured presentation, publicity, and accessibility, as well as on the existence of a transparent procedure for its application and the possibility of its reasoned reconsideration. Improvements to legislative regulation are proposed through the clarification of the status of legal conclusions, the unification of standards for reasoning their application and departure, and the institutional strengthening of mechanisms for monitoring the unity of judicial practice.

Discussion. Further academic research should be directed toward a comprehensive rethinking of the legal conclusion of the Supreme Court as an element of the doctrine aimed at ensuring the unity of judicial practice within a continental legal system. Of particular importance is the study of the relationship between the legal conclusion and the principle of judicial independence, including the determination of an optimal balance between the binding force of established approaches and the freedom of judicial discretion.

A relevant area of research involves the development of a unified methodological test for determining the similarity of legal relationships, as well as a standardized model for a reasoned departure from legal conclusions, which would ensure the stability of law application without restricting the dynamic development of law.

Separate scholarly attention should be devoted to the implementation of modern digital tools for the analysis of judicial practice in order to detect inconsistencies in the application of legal conclusions, as well as to the creation of centralized registers of актуальних legal positions with a clear indication of their status.

A promising direction also lies in comparative legal research into mechanisms for ensuring the unity of judicial practice in both continental and common law systems, with a view to developing an optimal model for the evolution of the institution of the legal conclusion in Ukraine.

From a strategic perspective, the further development of the institution of the Supreme Court's legal conclusion should aim at strengthening public trust in the judiciary, improving the quality of judicial decisions, and ensuring the genuine, rather than merely declarative, implementation of the principle of the rule of law and the right to a court within the national legal system.

Key words: *legal conclusion, Supreme Court, rule of law, legal certainty, unity of case-law, right to court, reasoning, departure.*

Постановка проблеми. У сучасній українській правовій системі правові висновки Верховного Суду фактично стали ключовим інструментом забезпечення єдності судової практики та підвищення передбачуваності правозастосування у цивільних, сімейних спорах і справах з елементом міжнародного приватного права. Законодавча модель, яка зобов'язує суди враховувати правові позиції касаційної інстанції, покликана мінімізувати ризики різного тлумачення одних і тих самих норм у подібних правовідносинах. Водночас саме ця модель породжує низку теоретичних і прикладних суперечностей, що безпосередньо впливають на реалізацію принципу верховенства права та права на суд.

Проблема полягає у необхідності поєднати дві конкуруючі цінності: стабільність і єдність судової практики, з одного боку, та індивідуалізацію

правосуддя й суддівську незалежність — з іншого. Надмірна «жорсткість» орієнтації на правові висновки може перетворювати правосуддя на механічне відтворення сформульованих раніше підходів без належного врахування фактичної унікальності конкретної справи, що погіршує якість мотивування та знижує ефективність судового захисту. Натомість надмірна «гнучкість» або довільне і непослідовне використання правових висновків веде до фрагментації практики, різнорідності рішень у близьких ситуаціях і, як наслідок, підриває правову визначеність та рівність перед законом і судом.

Особливої гостроти проблемі надає відсутність чітких і загальноприйнятих критеріїв, які визначають: (1) що саме у постанові Верховного Суду становить правовий висновок, який підлягає врахуванню; (2) як встановлювати «подібність правовідносин» і межі застосовності сформульованого підходу; (3) у який спосіб і за якими стандартами допустимий мотивований відступ від правової позиції. Судові акти часто містять різнорівневу аргументацію: поряд із нормативно значущими положеннями в них можуть бути загальні міркування, додаткові пояснення або оцінки, які не мають визначального значення для результату справи.

За відсутності структурованого викладу висновку зростає ризик, що суди нижчих інстанцій або «канонізують» другорядні міркування, або не ідентифікують справді значущу правову позицію, що призводить до нових розбіжностей у практиці замість їх подолання. Не менш суттєвою є проблема процедур і стандартів відступу. Верховенство права вимагає, щоб судова практика була стабільною, але не застиглою: зміна законодавства, еволюція праворозуміння, суспільний контекст чи поява нових міжнародних стандартів можуть об'єктивно потребувати корекції підходів. Однак відсутність прозорого й уніфікованого «тесту відступу» створює дві небезпечні крайності: або необґрунтовану мінливість практики, що руйнує передбачуваність, або надмірну консервацію підходів навіть тоді, коли їх

застосування призводить до несправедливих чи непропорційних наслідків.У практичному вимірі ці суперечності прямо впливають на право на суд. Коли судова практика непослідовна або критерії застосування правових висновків неочевидні, судовий захист набуває рис «лотереї»: результат залежить не стільки від права та обставин, скільки від випадкових факторів — підсудності, складу суду чи різного розуміння однакових норм. Це знижує довіру до правосуддя, послаблює гарантії справедливого розгляду та створює ризики свавільного правозастосування. Водночас механічне слідування висновкам без аналізу подібності правовідносин також не забезпечує справедливості, оскільки підміняє мотивування формальним посиланням і зменшує здатність суду надати ефективний захист у конкретній справі.

Отже, центральна проблема дослідження полягає в обґрунтуванні такої моделі функціонування правового висновку Верховного Суду, яка одночасно: забезпечує єдність і передбачуваність правозастосування; гарантує рівність судового захисту у подібних правовідносинах; зберігає можливість обґрунтованого розвитку судової практики; встановлює зрозумілі критерії подібності правовідносин і прозорі стандарти мотивованого відступу; підвищує якість мотивування судових рішень як ключову процесуальну гарантію права на суд. Саме розв'язання цієї дилеми визначає актуальність і практичну значущість наукового аналізу правового висновку Верховного Суду у сфері цивільного права та цивільного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній доктрині питання правового висновку Верховного Суду розглядається не ізольовано, а як складова ширшої проблематики: прецедентності (квазіпрецедентності) судової практики у континентальній правовій системі, судового тлумачення та меж судової правотворчості. У цьому контексті низка авторів акцентує, що орієнтація судів на правові позиції касаційної інстанції виконує функцію стабілізації правозастосування і виступає практичним механізмом

досягнення єдності судової практики та правової визначеності [4, с. 229–249; 9, с. 52–55]. Паралельно в літературі розвивається теза про те, що формування правових висновків є проявом судової правотворчості (у «м'якому» континентальному вимірі), яка може підтримувати верховенство права за умови збереження меж суддівської дискреції та процесуальних гарантій сторін [8, с. 62–68].

Окремий блок досліджень присвячений юридичній природі правового висновку та його внутрішній структурі. У працях із теорії юридичного міркування підкреслюється значення розмежування обов'язкового «ядра» судового рішення (ratio decidendi) і додаткових міркувань (obiter dictum), адже саме ratio decidendi становить ту частину аргументації, яка може бути перенесена на подібні правовідносини без втрати логічної цілісності та легітимності правозастосування [12; 13]. У вітчизняному дискурсі ця проблема «прочитування» постанов Верховного Суду підсилюється континентальною моделлю, де судове рішення формально не є джерелом права, однак фактично набуває орієнтуючої сили, що створює запит на чіткішу структуризацію правових позицій [9, с. 52–55]. Саме тому у фахових публікаціях, підготовлених у межах суддівської/професійної спільноти, обґрунтовується необхідність стандартизованого викладення «формули висновку», визначення її обов'язкових елементів і прозорого механізму відступу, що підвищує передбачуваність практики та якість мотивування [5; 6].

Значний масив робіт фокусується на функціях правових висновків у забезпеченні принципу законності, єдності правозастосування та однакового ставлення до осіб у подібних правових ситуаціях. У таких дослідженнях правовий висновок оцінюється як інструмент уніфікації, здатний знижувати ризик випадковості судового захисту та підтримувати рівність перед законом і судом [7, с. 37–45; 4, с. 229–249]. Водночас окремі автори звертають увагу на небезпеку «уніфікаторства» — перетворення

правового висновку на формулу, що механічно відтворюється без аналізу подібності правовідносин, що, своєю чергою, негативно впливає на індивідуалізацію правосуддя та змістовну переконливість судового рішення [10, с. 98–102; 4, с. 229–249].

Міжнародний вимір досліджуваної проблематики пов'язаний насамперед із критеріями правової визначеності як елемента верховенства права і права на справедливий суд. Практика ЄСПЛ послідовно підкреслює, що стійкі та істотні розбіжності у підходах національних судів, особливо найвищих інстанцій, можуть підривати передбачуваність правозастосування та довіру до правосуддя, що розглядається як системна проблема для справедливого судового розгляду (зокрема, у справі Beian v. Romania (No. 1)) [11]. У поєднанні з національним процесуальним акцентом на належному мотивуванні судових актів і недопущенні свавілля це створює додаткове теоретичне підґрунтя для аналізу того, як саме правовий висновок Верховного Суду «працює» на забезпечення права на суд у практичному вимірі [14, с. 1–5; 16, с. 1–9].

Разом із тим огляд наявних досліджень дає підстави стверджувати, що низка суттєвих елементів загальної проблеми залишається недостатньо розкритою або фрагментарно висвітленою, що й зумовлює наукову спрямованість цієї статті. Зокрема, невирішеними або такими, що потребують систематизації, є:

процесуальні стандарти встановлення "подібності правовідносин" як передумови застосування правового висновку (параметри співвіднесення норми права, юридичних фактів, суб'єктного складу, мети регулювання та процесуальної ситуації) [4, с. 229–249; 10, с. 98–102];

- межі та підстави допустимого відступу з погляду забезпечення правової визначеності та стандартів справедливого судового розгляду (щоб відступ був інструментом розвитку права, а не проявом непередбачуваності) [5; 6; 11];

- співвідношення правового висновку із принципом незалежності судді, тобто пошук оптимального балансу між авторитетом касаційної інстанції та вимогою індивідуалізації правосуддя у конкретній справі [8, с. 62–68; 9, с. 52–55];

- роль правового висновку у забезпеченні якості мотивування судових актів, включно з вимогами до аргументації застосування/незастосування висновку, структурою судового обґрунтування та розмежуванням ratio decidendi й obiter dictum як умовою уникнення методологічних помилок [12; 13; 6].

Таким чином, проведений бібліографічний огляд свідчить, що наукові джерела переконливо висвітлюють загальні функції правових висновків Верховного Суду (уніфікація, законність, правова визначеність) та окреслюють потребу стандартизації «формули висновку» і механізмів відступу, однак водночас залишають простір для комплексного дослідження процесуальних критеріїв подібності, стандартів мотивованого відступу та їх прямого зв'язку з правом на суд і межами суддівської дискреції, що і становить предмет цієї статті [4; 5; 6; 8; 10; 11; 12; 13].

Мета статті. Метою статті є науково обґрунтувати роль правового висновку Верховного Суду як елементу механізму забезпечення принципу верховенства права та права на суд, а також сформулювати практико-орієнтовані пропозиції щодо підвищення якості застосування та відступу від висновків у цивільному судочинстві.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- окреслити правову природу правового висновку Верховного Суду в континентальній правовій системі України;

- показати, як правовий висновок пов'язаний з верховенством права (правова визначеність, рівність, заборона свавілля);

- проаналізувати вплив правового висновку на право на суд (доступність і передбачуваність судового захисту, справедливість, мотивування);

- визначити проблеми ідентифікації та застосування висновків;

- запропонувати критерії та процедурні орієнтири щодо відступу й оновлення практики.

Матеріали і методи. Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України [1], Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2], Цивільний процесуальний кодекс України [3]. Спеціальну увагу приділено положенням ст. 13 Закону [2] та ч. 4 ст. 263 ЦПК України , а також доктрині та практичним матеріалам щодо «формули висновку» і механізму відступу.

Методологічно застосовано:

- формально-догматичний метод (аналіз юридичного змісту норм);

- системно-структурний метод (зв'язок висновку з принципами верховенства права та права на суд);

- порівняльно-правовий метод (зіставлення з підходами прецедентних і континентальних систем);

- інтерпретаційний метод (оцінка ролі мотивування та критеріїв відступу).

Виклад основного матеріалу. Принцип верховенства права у сучасному розумінні виходить далеко за межі формальної вимоги дотримання закону. Він передбачає, що право має бути передбачуваним, послідовним у застосуванні, внутрішньо узгодженим та спрямованим на захист особи від свавільного втручання з боку держави чи інших суб'єктів владних повноважень. Йдеться не лише про «правильність» юридичного тлумачення, а про системну якість правопорядку, в межах якого особа може розумно очікувати, що її права і законні інтереси будуть захищені на однакових підставах незалежно від випадкових чинників.

У судовому вимірі верховенство права означає не тільки коректне застосування норм матеріального і процесуального права, а й здатність правової системи забезпечувати єдність підходів у подібних правовідносинах. Якщо одна й та сама правова норма в однакових або близьких фактичних обставинах породжує принципово різні результати, це підриває довіру до правосуддя, створює нерівність у доступі до судового захисту та фактично ставить реалізацію права у залежність від випадковості — складу суду, регіону чи моменту розгляду справи. Така ситуація суперечить як вимозі правової визначеності, так і принципу рівності перед законом і судом.

Український законодавець закріпив модель, покликану мінімізувати подібні ризики. Відповідно до статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для суб'єктів владних повноважень і підлягають врахуванню іншими судами. Одночасно частина четверта статті 263 ЦПК України передбачає, що суд, обираючи і застосовуючи норму права до спірних правовідносин, враховує висновки Верховного Суду. Таким чином, законодавець інституціоналізував механізм впливу правових висновків на правозастосовну діяльність, надавши їм особливого статусу в системі судової практики.

Однак саме поєднання вимоги «єдності практики» та принципу «правосуддя в конкретній справі» породжує центральну теоретичну і практичну дилему: якою має бути юридична сила правового висновку, щоб, з одного боку, гарантувати правову визначеність, стабільність і рівність, а з іншого — не перетворити судове рішення на механічне відтворення попередніх формулювань та не звузити судову дискрецію до мінімуму. Надмірна жорсткість може призвести до формалізації правосуддя, тоді як надмірна гнучкість — до хаотичності та фрагментації практики.

У сучасному розумінні верховенство права охоплює вимоги правової визначеності, передбачуваності та узгодженості правозастосування. У цьому контексті правовий висновок Верховного Суду виконує стабілізаційну функцію: він «зшиває» правове поле, мінімізуючи ризик того, що одна й та сама норма породить несумісні результати у подібних ситуаціях. Саме через формування та поширення правових висновків забезпечується системність тлумачення норм права і зменшується простір для довільності.

Законодавчий дизайн підтверджує таку роль правового висновку Верховного Суду: висновки щодо застосування норм права, викладені у його постановах, підлягають врахуванню іншими судами, а для суб'єктів владних повноважень мають обов'язковий характер [2]. Така нормативна модель створює в межах правової системи своєрідний інституційний «канал» забезпечення єдності правозастосування, через який здійснюється узгодження судової практики та уніфікація підходів до тлумачення норм права. Саме через цей механізм формується стабільність судової практики як необхідна умова правової визначеності, що, у свою чергу, є невід'ємним елементом принципу верховенства права.

Водночас необхідно чітко розрізняти:

• уніфікацію як гарантію рівності, передбачуваності та однакового ставлення до осіб у подібних правових ситуаціях;

• уніфікаторство як ризик зведення правосуддя до повторення стандартних формул без належної оцінки фактичної унікальності конкретного спору.

Перша модель зміцнює правову визначеність і довіру до судової влади; друга — може призвести до формалізму, втрати індивідуалізації правосуддя та зниження якості мотивування рішень. Саме тому принцип верховенства права вимагає не лише наявності усталеної практики, а й інституційно належного механізму її оновлення. Судова практика повинна

бути стабільною, але не застиглою: зміна соціального контексту, еволюція праворозуміння, розвиток міжнародних стандартів або виявлення помилковості попереднього підходу можуть об'єктивно потребувати корекції правових позицій [15, с. 98–102].

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду виступає одночасно інструментом стабілізації правової системи і механізмом її розвитку. Його ефективність як елементу забезпечення верховенства права залежить від здатності поєднати єдність правозастосування з гнучкістю правового мислення, а правову визначеність — із можливістю аргументованої еволюції судової практики.

Право на суд у сучасному розумінні є багатовимірною гарантією, яка охоплює не лише формальний доступ до судової процедури, а й забезпечення справедливого, неупередженого та ефективного розгляду справи у розумний строк, рівність сторін у процесі, змагальність, належне мотивування судового рішення та відсутність свавільного втручання у сферу прав і свобод особи. Такий підхід відповідає конституційному змісту права на судовий захист, закріпленому в Конституції України [1], та доктринальному розумінню права на справедливий суд як складової верховенства права [8, с. 62–65]. Ідеться не лише про можливість «потрапити до суду», а про реальне забезпечення правосуддя як процесу, що відповідає стандартам правової держави та принципу верховенства права [7, с. 40–42].

У цьому контексті стабільність і узгодженість судової практики мають фундаментальне значення. Як справедливо зазначається у наукових дослідженнях, єдність судової практики виступає гарантією правової визначеності та довіри до правосуддя [4, с. 231–233]. Коли правозастосування є фрагментарним або суперечливим, право на суд фактично перетворюється на «лотерею»: результат спору залежить не стільки від юридичної аргументації чи фактичних обставин справи, скільки

від випадкових чинників — територіальної підсудності, складу суду, різночитань усталеної практики або різного розуміння однакових правових норм. За таких умов порушується принцип рівності перед законом і судом, а довіра до правосуддя істотно знижується.

Саме цю проблему Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав у своїй практиці як таку, що стосується принципу правової визначеності — невід'ємного елементу верховенства права. У рішенні у справі *Beian v. Romania (No. 1)* Суд наголосив, що глибокі та тривалі розбіжності в практиці національних судів, зокрема найвищих інстанцій, підривають довіру до судової системи та суперечать вимогам правової визначеності [11]. Неприпустимість стійких і необґрунтованих розбіжностей у підходах до однакових правових питань прямо пов'язується із забезпеченням справедливого судового розгляду. Відсутність єдиної правової позиції з принципових питань може розглядатися як структурна вада судової системи, що негативно впливає на реалізацію права на суд.

У цьому вимірі правовий висновок Верховного Суду, виступаючи орієнтиром для судів нижчих інстанцій, підсилює право на суд щонайменше у трьох ключових аспектах.

По-перше, він забезпечує передбачуваність результату спору, зменшуючи «розкид» судової практики у подібних правовідносинах. Коли існує усталений підхід до застосування певної норми права, учасники правовідносин можуть прогнозувати можливі юридичні наслідки своєї поведінки та очікуваний результат судового розгляду. Це формує стабільність правового середовища і зміцнює правову визначеність як складову верховенства права [4, с. 235–238; 9, с. 53–54].

По-друге, правовий висновок гарантує рівність у доступі до судового захисту, оскільки принцип «подібні справи — подібні підходи» забезпечує однакове ставлення до осіб у схожих правових ситуаціях. Такий підхід мінімізує ризик дискримінаційного або випадкового застосування права та

сприяє формуванню єдиного стандарту правового захисту в масштабах держави. У цьому контексті правовий висновок виконує функцію інструмента забезпечення законності та рівності перед законом [7, с. 41–44].

По-третє, правовий висновок підвищує якість мотивування судових рішень. Суд, вирішуючи справу, повинен або застосувати відповідний правовий висновок, або аргументовано пояснити причини відступу від нього. Таким чином демонструється контрольованість і прозорість судової дискреції: рішення не є результатом довільного тлумачення, а ґрунтується на логічно вибудуваній системі аргументів, співвіднесених із усталеною судовою практикою [5; 6]. Саме належне мотивування є одним із ключових стандартів справедливого суду, що випливає як із національного законодавства, так і з практики ЄСПЛ.

Особливої ваги набуває те, що національна модель передбачає не автоматичне відтворення правових висновків, а їх врахування. Частина четверта статті 263 ЦПК України закріплює обов'язок суду враховувати висновки Верховного Суду при виборі та застосуванні норми права [3]. Водночас стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає обов'язковість таких висновків для суб'єктів владних повноважень і необхідність їх врахування судами [2]. Це означає, що суд зберігає певний простір для оцінки конкретних обставин справи, проте такий розсуд не є абсолютним і має бути належним чином обґрунтований.

Ключовим стає мотивування: суд повинен чітко продемонструвати, чому конкретна справа є або не є подібною до тієї, у якій сформульовано правовий висновок, а також пояснити, чому цей висновок підлягає застосуванню або, навпаки, не може бути застосований у даному випадку. Такий підхід узгоджується з доктринальними положеннями щодо структури судового рішення та ролі ratio decidendi у забезпеченні послідовності правозастосування [12; 13]. Саме модель поєднання обов'язку врахування із вимогою належного мотивування дозволяє

забезпечити баланс між єдністю судової практики та принципом незалежності судді, зміцнюючи водночас як верховенство права, так і реальне, а не формальне, право особи на суд.

Однією з центральних практичних проблем застосування правових висновків Верховного Суду є складність ідентифікації їх нормативного «ядра» у структурі судового рішення. Судовий акт, як правило, містить різні види аргументації: частина з них формує ratio decidendi — тобто ті правові положення, без яких рішення у справі було б неможливим, інша ж частина становить додаткові міркування, пояснення або загальні зауваження (obiter dictum), що не мають самостійного обов'язкового значення для подібних правовідносин [12; 13].

Якщо межі між цими елементами не є чітко окресленими, виникає ризик методологічних помилок у правозастосуванні. Нижчі суди можуть помилково «канонізувати» другорядні міркування, надаючи їм значення обов'язкових правових приписів, або, навпаки, не ідентифікувати справді значущий правовий висновок, що підлягає врахуванню при вирішенні аналогічних спорів. Така ситуація призводить до спотворення функції правового висновку як інструменту забезпечення єдності судової практики та може спричиняти нові розбіжності замість їх подолання [4, с. 240–243].

У професійних матеріалах Верховного Суду наголошується на необхідності чіткішої структуризації судових актів і формування так званої «формули висновку», що дозволяє виокремити нормативне ядро рішення та полегшити його подальше застосування судами нижчих інстанцій [5; 6]. Ідея «формули висновку» передбачає стисле, логічно завершене формулювання правової позиції щодо застосування конкретної норми права до визначеного типу правовідносин. Такий підхід сприяє підвищенню передбачуваності правозастосування, мінімізує ризик довільного тлумачення та підсилює стабілізаційну функцію правового висновку.

Наукова доктрина також послідовно акцентує на тому, що без чіткого розмежування «ядра» (ratio decidendi) та «периферії» (obiter dictum) аргументації практична цінність правового висновку як інструменту уніфікації суттєво знижується [13, с. 1–9]. У контексті континентальної правової системи, яка традиційно не визнає судовий прецедент формальним джерелом права, особливо важливо забезпечити прозорість і логічну завершеність тих положень, які фактично виконують квазіпрецедентну функцію. Інакше виникає небезпека надмірного розширення сфери «обов'язковості» або, навпаки, її звуження до формального цитування без реального врахування змісту правової позиції [9, с. 53–55].

Крім того, відсутність чіткої структуризації ускладнює реалізацію принципу правової визначеності, оскільки учасники правовідносин не завжди можуть однозначно встановити, яка саме правова позиція має значення для їхньої ситуації. Це суперечить вимозі передбачуваності правозастосування, що є складовою верховенства права [8, с. 63–66].

З огляду на зазначене, логічно випливає практико-орієнтована пропозиція щодо структурної стандартизації викладу правових висновків у постановах Верховного Суду. Зокрема, доцільним видається запровадження окремого підрозділу «Правовий висновок» із чіткою, лаконічною та нормоподібною формулою, що відображає ratio decidendi рішення. Такий формат сприятиме:

– однозначній ідентифікації обов'язкової частини правової позиції;

– уніфікації практики посилання на правові висновки судами нижчих інстанцій;

– підвищенню якості мотивування судових рішень;

– зміцненню правової визначеності та довіри до судової системи.

Додатково до цього доцільним є створення та системна підтримка відкритого, структурованого реєстру актуальних правових висновків із чітким зазначенням їх статусу (чинний, уточнений, змінений, від якого

відступлено). Такий реєстр виконував би не лише інформаційну, а й координаційну функцію в системі правозастосування, зменшуючи ризик одночасного використання застарілих і оновлених правових позицій. У перспективі це сприятиме інституційному зміцненню механізму забезпечення єдності судової практики та підвищенню ефективності правового висновку як інструменту реалізації принципу верховенства права.

Модель «врахування» правового висновку Верховного Суду за своєю юридичною природою є проявом інституційного балансу між авторитетом касаційної інстанції та принципом незалежності судді. Вона визнає стабілізаційну та уніфікаційну функцію правової позиції найвищого суду, але водночас не перетворює її на механічний імператив, що повністю нівелює судову дискрецію. Такий підхід відповідає як законодавчій конструкції (ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ч. 4 ст. 263 ЦПК України) [2; 3], так і загальним засадам континентальної правової системи, у межах якої судова практика має орієнтаційне, а не формально-прецедентне значення [9, с. 53–55].

Сутність цієї моделі полягає в тому, що суд, розглядаючи конкретну справу, зобов'язаний врахувати правовий висновок, проте зберігає можливість аргументованого відступу у випадках, коли існують об'єктивні підстави для перегляду або незастосування попереднього підходу. Такими підставами можуть бути, зокрема:

• зміна законодавства, яка трансформує нормативний контекст застосування відповідної норми;

• істотна зміна соціально-економічних умов або суспільного контексту, що впливає на пропорційність і справедливість попереднього підходу;

• поява нових аргументів, доктринальних напрацювань або оновлених стандартів Європейського суду з прав людини;

• виявлення помилковості попереднього висновку або встановлення того, що його застосування породжує непропорційні, дискримінаційні чи системно несправедливі наслідки.

Подібна гнучкість відповідає концепції «живого права», яке розвивається разом із суспільством та праворозумінням, не втрачаючи при цьому внутрішньої узгодженості та легітимності [8, с. 64–67]. Як слушно зазначається в науковій літературі, уніфікація судової практики не може означати її консервацію; вона має поєднувати стабільність із можливістю обґрунтованої еволюції [10, с. 98–102].

Водночас цей баланс працює лише за умови наявності єдиного стандарту мотивування відступу. Якщо суд відступає від правового висновку без належного пояснення, це руйнує правову визначеність, створює враження довільності та безпосередньо впливає на реалізацію права на суд. Особа, яка звертається за захистом, повинна розуміти, чому її справа вирішена інакше, ніж подібні справи раніше. Відсутність такого пояснення суперечить вимозі належного мотивування судового рішення як складової справедливого судового розгляду та підриває довіру до правосуддя [1; 8, с. 62–65].

Натомість добре мотивований відступ може бути проявом правового розвитку, який не лише не порушує принцип правової визначеності, а й підсилює його, оскільки демонструє відкритість правової системи до корекції помилок і врахування нових стандартів. У цьому контексті доктрина правового аргументування підкреслює значення прозорості судових міркувань і логічної послідовності переходу від старої позиції до нової [12; 13].

З огляду на це нормативно та методологічно доцільним є закріплення (принаймні на рівні узагальнень Верховного Суду, рекомендацій науково-консультативних органів при Верховному Суді або процесуальних приписів) мінімального «тесту відступу», який забезпечував би

стандартизований і передбачуваний підхід до перегляду усталених правових позицій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Правовий висновок Верховного Суду в умовах національної континентальної правової системи фактично виконує квазінормативну функцію: він забезпечує єдність правозастосування, формує правову визначеність і підвищує передбачуваність судових рішень, що є невід'ємними складовими принципу верховенства права. Через механізм врахування правових висновків досягається узгодженість судової практики у подібних правовідносинах, що створює гарантії рівності перед законом і судом та зміцнює довіру до правосуддя.

1. Вплив на право на суд. Правовий висновок Верховного Суду безпосередньо впливає на реалізацію права на суд, оскільки мінімізує ризик суперечливої практики, зменшує можливість довільного правозастосування та підсилює стандарти рівності й справедливості судового розгляду. Стабільність правових позицій створює передумови для передбачуваності результату спору та забезпечує належне мотивування рішень.

2. Системні проблеми застосування. Виявлено ключові проблеми сучасної практики:

– складність ідентифікації нормативного «ядра» правового висновку;

– відсутність уніфікованих критеріїв визначення подібності правовідносин;

– неоднакові стандарти мотивування відступу від правової позиції;

– ризик надмірної «жорсткості» практики та звуження судової дискреції або, навпаки, її фрагментації через непослідовне застосування висновків.

1. Конкретні наукові пропозиції автора щодо вдосконалення механізму застосування правових висновків:

(а) нормативне закріплення дефініції правового висновку та його структурних елементів (з обов'язковим виокремленням ratio decidendi);

(б) запровадження уніфікованого методологічного тесту визначення подібності правовідносин (критерії: норма права, юридичні факти, суб'єктний склад, мета правового регулювання, соціальний контекст);

(в) формалізація мінімального стандарту мотивованого відступу від правового висновку (обов'язкове зазначення підстав, аналіз відповідності принципам верховенства права, оцінка впливу на правову визначеність);

(г) структурна стандартизація викладу правових висновків у постановах Верховного Суду (окремий розділ «Правовий висновок» із лаконічною нормоподібною формулою);

(г) створення відкритого електронного реєстру актуальних правових висновків із чітким зазначенням їх статусу (чинний, уточнений, змінений, від якого відступлено);

(д) інституційне посилення моніторингу єдності судової практики шляхом аналітичного узагальнення розбіжностей та вироблення рекомендацій щодо їх усунення.

Подальший розвиток у даному напрямі. Перспективи наукових досліджень доцільно зосередити на комплексному переосмисленні інституту правового висновку Верховного Суду в кількох взаємопов'язаних площинах.

По-перше, потребує поглибленого аналізу процесуальна роль правового висновку як елементу юридичного аргументування сторін. Важливо дослідити стандарти належного посилання на правові позиції, межі їх інтерпретації учасниками процесу та вплив якості аргументації на ефективність судового захисту.

По-друге, перспективним є вивчення моделей «динамічного прецеденту» в континентальних правових системах із метою вироблення оптимального балансу між стабільністю усталених підходів та можливістю їх еволюції.

По-третє, особливої уваги потребує вплив цифрових інструментів аналізу судової практики на якість правосуддя. Розроблення аналітичних модулів для виявлення розбіжностей, алгоритмізованих систем моніторингу узгодженості практики та інтегрованих реєстрів правових позицій може підвищити рівень передбачуваності правозастосування. Водночас необхідно забезпечити баланс між такими технологічними інструментами та принципом незалежності суддів і вимогами процесуальної справедливості

Таким чином, подальший розвиток інституту правового висновку Верховного Суду має бути спрямований на формування системної, прозорої та методологічно узгодженої моделі його застосування. Реалізація запропонованих наукових підходів сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню якості судових рішень та забезпеченню реального, а не декларативного, здійснення права особи на справедливий судовий розгляд.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 17.02.2026).

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами). *База даних «Законодавство України» / ВРУ*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 13.02.2026).

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (для посилань у тексті див.: ст. 263) (дата звернення: 14.02.2026).

4. Рєзнікова В. Єдність судової практики в сучасних реаліях: загрози на шляху модернізації механізмів її забезпечення. *Право України*. 2019. № 10. С. 229–249.

5. Пільков К.М. Висновки Верховного Суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Офіційний вебсайт Верховного Суду*. 2023.

6. Пільков К.М. Висновки верховного суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 1–9.

7. Берназюк О.О. Роль правового висновку Верховного Суду у забезпеченні принципу законності. *Конституційно-правові академічні студії.* 2022. № 1. С. 37–45.

8. Рябченко Ю.Ю. Судова правотворчість як спосіб забезпечення верховенства права. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 62–68.

9. Квятковська Б.І. Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2013. № 21. С. 52–55.

10. Ясинок Д.М. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судової правотворчості та її меж. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 98–102.

11. European Court of Human Rights. *Beian v. Romania (No. 1)*, Application no. 30658/05, Judgment of 6 December 2007.

12. MacCormick N. *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1978. 262 p.

13. Dworkin R. *Law's Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986. 470 p.

14. Стрижеус Д. А. Судовий захист цивільних прав: питання теорії. *Право та державне управління.* 2023. № 2. С. 1-5.

15. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.). *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text (дата звернення: 05.02.2026).

16. Сидоренко М. В. Виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів. *НУ «ОЮА».* 2020. С. 1-9.

References

1. Constitution of Ukraine of 28 June 1996 No. 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. Art. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of 2 June 2016 No. 1402-VIII (as amended). *Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

3. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18 March 2004 No. 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. Nos. 40–41, 42. Art. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

4. Reznikova V. Unity of Judicial Practice in Contemporary Realities: Challenges on the Path to Modernizing Its Safeguarding Mechanisms. *Pravo Ukrainy*. 2019. No. 10. pp. 229–249.

5. Pilkov K.M. Legal Conclusions of the Supreme Court: The Formula of the Conclusion, Its Binding Nature and the Mechanism of Departure. *Official Website of the Supreme Court.* 2023.

6. Pilkov K.M. Legal Conclusions of the Supreme Court: The Formula of the Conclusion, Its Binding Nature and the Mechanism of Departure. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2023. No. 8. pp. 1–9.

7. Bernaziuk O.O. The Role of the Legal Conclusion of the Supreme Court in Ensuring the Principle of Legality. *Constitutional and Legal Academic Studies*. 2022. No. 1. pp. 37–45.

8. Riabchenko Yu.Yu. Judicial Law-Making as a Means of Ensuring the Rule of Law. *Law and Society*. 2022. No. 1. pp. 62–68.

9. Kviatkovska B.I. Judicial Precedent: Certain Theoretical Aspects. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2013. No. 21. pp. 52–55.

10. Yasynok D.M. Unification of Procedural Legislation in the Sphere of Judicial Law-Making and Its Limits. *Kyiv Law Journal*. 2021. No. 3. pp. 98–102.

11. European Court of Human Rights. *Beian v. Romania (No. 1)*, Application no. 30658/05, Judgment of 6 December 2007.

12. MacCormick N. *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1978. 262 p.

13. Dworkin R. *Law's Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986. 470 p.

14. Stryzheus D.A. Judicial Protection of Civil Rights: Theoretical Issues. *Law and Public Administration*. 2023. No. 2. pp. 1–5.

15. Judicial Practice in Civil Cases on Consumer Protection (2009–2012). Official Web Portal of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text

16. Sydorenko M.V. Emergence of the Right to Protection of Civil Rights, Freedoms and Interests. *National University "Odesa Law Academy"*. 2020. pp. 1–9.